

Rs. 13 /-

चांदोबा

गजलक्ष्मी

रंगनाथ एक जमीनदार होता. त्याचबरोबर शहरांत तो कांही व्यापारही चालवीत होता. लोक म्हणत कीं त्याच्या घरच्या नोकरांना तो चांगला पगार देत असे व त्यांची नीट व्यवस्थाही पाहात असे. त्याच्याकडे काम मिळवायला लोक उत्सुक असत.

प्रमोद रंगनाथकडे काम करीत होता. आपल्या भावाला मदत करण्यासाठी त्याला दूरदेशी जावे लागणार होते. प्रमोदच्या जागी तितकाच दक्ष असा चंद्र हा रंगनाथला योग्य वाटत होता.

प्रमोदची जागा चंद्रला द्यावी असा त्याने विचार केला. पण रंगनाथच्या पत्नीने त्यांत मोडता घालीत म्हटले, ''हे बघा, माणूस शोधायचं हे काम तुम्ही माझ्या भावावर, शिवच्यावर सोंपवा. तो अगदी नक्की चंद्रपेक्षां जास्त लायक माणूस शोधून आणील.''

ही बातमी समजल्याबरोबर रंगनाथचा मेव्हणा शिव, हा रंगनाथला भेटून म्हणाला, ''माझ्या ओळखीचा हरी हा प्रमोदपेक्षां कितीतरी पटीने जास्त चांगला आहे. त्याची कामाची पद्धत जरा वेगळी आहे. तो सर्वतोपरी लायक आहे.''

रंगनाथने लगेच म्हटलं, ''कोणताही निर्णय असा घाईघाईने घेता कामा नये. मी नोकरांना न सांगता त्यांची निरनिराळ्या प्रकारांनी परीक्षा घेत असतो. कांहीजण कांही कामें चांगली करतात, पण प्रमोदचे प्रत्येक काम व्यवस्थित व यशस्वी असते. म्हणून मला तो आवडतो. माझा त्याच्यावर जीव आहे.'' आणि त्याने प्रमोदच्या कामाविषयी आणखी कांही गोष्टी कौतुकाने सांगितल्या.

रंगनाथच्या शहरांतल्या कापडाच्या दुकानांत प्रमोद काम करीत होता. प्रमोदच्या हुशारीमुळे रंगनाथचा फायदा वाढत्या प्रमाणांत होता. जास्त पगाराची लालूच दाखवून अनेक व्यापाऱ्यांनी त्याला आपल्याकडे ओढण्याचा प्रयत्न केला. पण प्रमोद बधला नाही. त्याने त्यांचे प्रस्ताव साफ नाकारले होते. हे ऐकल्यावर रंगनाथला त्याची खात्री करून घ्यायची होती. खरी गोष्ट काय ते जाणून

घेण्याची जबाबदारी त्याने आपला मित्र बापट ह्याच्यावर सोंपवली.

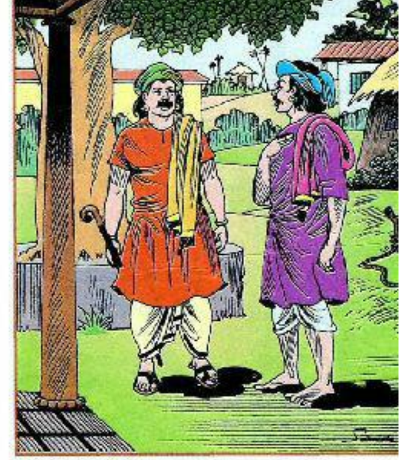
बापटने प्रमोदला भेटून विचारले, ''रंगनाथ तुला दरमहा हजार रुपये पगार देतो. मी तुला दोन हजार देईन. मी एक नवीन कापडाचे दुकान उघडणार आहे. तू त्यांत काम करायला येशील कां?''

प्रमोदने ''नाही'' अशाअर्थी मान हलवीत सांगितले, ''अहो, मला तीन हजार रुपये पगार द्यायलादेखील कांही लोक तयार आहेत. पण मी त्यांना नकार दिलाय.''

बापटने प्रमोदची कींव करीत म्हटले, ''आपल्या उत्पन्नापेक्षां कधी जास्ती दानधर्म करूं नये. मी तुला चार हजार रुपये देईन. तू जर रंगनाथकडेच कायम राहिलास तर आयुष्यांत तुझी उन्नति होणार नाही. आहे तिथेच कायमचा राहाशील.''

हे ऐकून प्रमोदने हंसतच उत्तर दिले, ''हे बघा साहेब, जो दूरदृष्टी ठेवतो, त्याच्यासाठी पगारापेक्षां त्याचा मालक महत्वाचा असतो. माझ्या मालकांचा व्यापार कमी व्हावा, त्यांचे नांव बद्दू व्हावे, म्हणून हे लोक मला आमिष दाखवतात. त्यांचा हेतू जेव्हां साध्य होईल तेव्हां ते मला बाहेरचा रस्ता दाखवतील. रंगनाथराव माझी अडचण असेल तेव्हां मला लागेल ती मदत करतील याची मला खात्री आहे.''

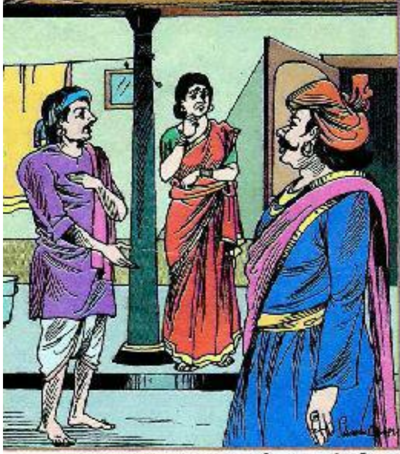
बापटने हा संवाद रंगनाथला सांगितला. रंगनाथ फारच खूष झाला. दुसऱ्याच दिवशी प्रमोदच्या धाकट्या बहिणीचे अचानक लग्न ठरले. लग्नाचा मुहूर्त तीन महिन्यानंतरचा होता, पण प्राथमिक

खर्चासाठी हजार रुपयांची तावडतोब जरुरी होती. प्रमोदजवळ एवढी रक्कम शिल्लक नव्हती, म्हणून त्याने रंगनाथकडे याचना केली.

रंगनाथच्या मनांत आले कीं प्रमोदची पुन्हां एकवार परीक्षा घ्यावी. त्याने जरा निराशेचा सूर लावीत म्हटले, ''महिनाभर कुणालाही कर्ज द्यायचे नाही असा मी निश्चय केला आहे.'' आणि त्याने प्रमोदला दोन हजार रुपये हातांत देत म्हटले, ''मी हे पैसे कांही खास कामासाठी बाजूला लपवून ठेवले होते. ते जरा गुप्त काम आहे. दोन महिनेपर्यंत ही रक्कम तू तुझ्यापाशी सुरक्षित ठेव. त्यांतला एक पैसादेखील खर्च करायची चूक तू करूं नकोस!''

प्रमोद गप्प बसला आणि ती रक्कम घेऊन तो घराच्या वाटेला लागला; तेव्हां बापट पुन्हां त्याला रस्त्यांत भेटला आणि म्हणाला, ''मी ऐकलं कीं तुला पैशांची जरा निकड आहे. आणि रंगनाथ कांही

तुला मदत करायला तयार नाही. अजून नीट विचार कर आणि माझ्याकडची नोकरी घे."

प्रमोदने बापटला नखशिखान्त न्याहाळत उत्तर दिले, "मी वेळोवेळी माझा विचार बदलत नाही. एकदा जे ठरवतो, तेच करतो. माझ्या दृष्टीने रंगनाथराव एक चांगले मालक आहेत."

रंगनाथचे बोलणे ऐकून शिवने म्हटलं, "जर प्रमोद व्यापारांत इतका हुशार असला तर त्याची परीक्षा घेण्यामागचा तुमचा व बापटचा हेतू त्याला समजला नसेल कां? मला तर वाटतं तुम्ही त्याला चांगली बक्षिसी दिली असेल. तुमच्या चांगुलपणाचा तो व्यवस्थित फायदा घेणारा असेल बघा."

रंगनाथ हंसतच त्याला म्हणाला, "अरे, प्रमोदची गोष्ट सोडून दे. तू त्याच्या जागी जे माणूस सुचवतो आहेस, त्याची परीक्षा तू कशी घेतलीस?"

शिवने झटक्यांत उत्तर दिले, "वेगळ्या परीक्षेची कांही जरूरच नाही. माझी बायको सगळ्यांच्या घरी जाऊन माहिती काढत असते. गांवच्या चौकशा करीत बसायची तिला संवयच आहे. तुम्ही कोणाच्याही घरी जाऊन पाहा, प्रत्येक स्त्री आपल्या नवऱ्याबद्दल कांहीतरी कुरकुर करत असते. केवळ ती बायको आहे व त्याला सांभाळून घेते, म्हणूनच त्यांचा संसार सुरळीत चाललाय असं सांगत असते. पण हरीची पत्नी ही एकच स्त्री अशी आहे, कीं जी आपल्या नवऱ्याची वारेमाप स्तुति करत असते. हरी हा चांगला माणूस आहे, याचा यापेक्षां दुसरा जास्त खात्रीलायक पुरावा नकोच पाहायला!"

रंगनाथला आपल्या मेव्हण्याचे हे विश्लेषण कांही पटले नाही. तेव्हां रंगनाथच्या पत्नीने भावाची बाजू घेऊन म्हटले, "माझ्या भावाच्या सांगण्यावर तुमचा विश्वास नसेल तर तुम्ही त्याचीही जास्त मोठी परीक्षा घ्या."

रंगनाथने याविषयी प्रमोदचा सल्ला विचारला. त्याने थोडा वेळ विचार करुन सांगितले, "जेव्हां हरी घरांत नसेल तेव्हां आपण त्यांच्या घरी जाऊं या. हरीच्याबाबतीत त्याच्याच बायकोकडून आपल्याला हवी असलेली माहिती काढून घेऊं."

ते दोघे हरीच्या घरी गेले. प्रमोदने हरीच्या बायकोला सांगितलं, "मी रंगनाथरावांच्या कापडदुकानांत खूप वर्षे काम करतो आहे. मला आता माझ्या भावाकडे त्याच्या मदतीसाठी जाणे भाग पडते आहे, म्हणून मला ही नोकरी सोडावी लागते आहे. रंगनाथरावांची इच्छा आहे की माझ्या

जागी त्यांचा जवळचा नातेवाईक चंद्र याची नेमणूक करावी. तुम्हाला चंद्रची जी कांही माहिती असेल ती आम्हाला ऐकायची आहे, म्हणून आम्ही तुमच्याकडे आलो आहोत."

गजलक्ष्मीने खाकरून गळा साफ करीत म्हटले, "अहो, त्या चंद्रबद्दल मी काय हो तुम्हाला सांगणार? तो अगदी पक्का दारुडा, लांचखाऊ आणि खोटारडा आहे. हल्ली तर तो माझ्या नवऱ्याशी बोलतदेखील नाही." ती बेधडक सांगत होती.

"बरं झालं तुम्ही सांगितलंत ते! ही माहिती आमच्या चांगली उपयोगी पडेल." प्रमोदने म्हटलं आणि ते दोघेजण तिथून निघून गेले.

रस्त्यांत प्रमोद रंगनाथला म्हणाला, "मला वाटतं कीं गजलक्ष्मीचा नवराच दारुडा व लांचखोर असावा. चंद्र कसा आहे ते आपल्याला चांगलं माहीत आहे. त्यामुळे गजलक्ष्मीच्या बोलण्यांत मुळीच खरेपणा नाही हे स्वच्छ आहे."

"पण हरीला ही वाईट व्यसने असावीत असं तू कसं म्हणूं शकतोस?"

"मालक, आपल्याला माहीतच असेल की जेव्हां पंडुराजाने आपल्या पुत्राला, धर्मराजाला विचारलं कीं त्याच्या माहितीतल्या लोकांपैकी चांगले कोण आहेत आणि वाईट कोण आहेत? तेव्हां धर्मराजाने लगेच उत्तर दिलं कीं सगळेच चांगले आहेत, कुणीही वाईट नाहीत. जेव्हां हाच प्रश्न दुर्योधनाला विचारला गेला, तेव्हां त्याने उत्तर दिलं, कीं त्याला कुणामधेही चांगुलपणा आढळला नाही." प्रमोदने सांगितलं.

रंगनाथने चटकन प्रमोदचा हात हातांत घेऊन म्हटले, "तुझ्याबाबतीत मला एक शंका आहे. तू इतका हुशार आहेस, तर स्वतःचा स्वतंत्र व्यापार कां सुरुं करीत नाहीस? माझ्याकडे कां नोकरी करतो आहेस?"

प्रमोदने हंसून म्हटले, "जमीन सगळीकडे सारखीच असते. पण कांही झाडांना फळें लागतात तर फुलझाडांना फक्त फुलेच येतात. कुणाची हुशारी व्यापारधंद्यात कामाला येते, तर माझी हुशारी चांगला धनी निवडण्यांत कामी आली आहे."

प्रमोदच्या संयमी वृत्तीची रंगनाथने प्रशंसा केली, आणि आठवडाभरांतच चंद्रला आपल्या कापडाच्या दुकानांत कामावर ठेवले.

दिसत होता कीं जणूं कांही तो मोठे काम करायला निघाला होता. आणि तरीही तो केशवचे रक्षण करणार होता, केशवचा हितकर्ता होता आणि केशववर कोणतेही संकट येऊं देणार नव्हता.

"तू म्हणाला होतास कीं आता आपण मित्र आहोत. पण जे संकट माझ्यावर येईल, त्यापासून मला कसं वाचवायचं आहे त्याचा विचार तू केला आहेस कीं नाही ते मला माहीत नाही." केशवने म्हटलं.

जयमल्लने वर डोंगराच्या शिखराकडे बघितलं. तिथे एका दगडावर रेलून ब्राम्हदंडी उभा होता व ह्यांच्याकडेच बघत होता. लागलीच जयमल्लने केशवला सावध करीत म्हटले, "इतक्या मोठ्याने बोलूं नकोस. त्याचे कान भारी तिखट आहेत. तुला संरक्षण देणे हे माझ्यासाठी फारच आवश्यक आहे. भयंकर घाटीमधे जायला कोण योग्य आहे, हे ब्राम्हदंडीकडून मला आजच समजलंय. तुझ्या खांद्यावरची सापाची खूण पाहून तो किती खूष झाला ते तू बघितलं आहेसच. मला वाटतं भयंकर घाटीत प्रवेश मिळण्यासाठी या खुणेचा कांहीतरी गहरा संबंध आहे. आणि हे रहस्य फक्त त्यालाच माहिती असा[illegible] देऊन तुझ्या [illegible] मार्ग व तिथल्या खजिन्याबद्दलची माहिती तो बदलून घेईल. ही माहिती मिळाली कीं मग आपण ब्राम्हदंडीला दुसऱ्या लोकांत पाठवून देऊं. तू अगदी घाबरूं नकोस."

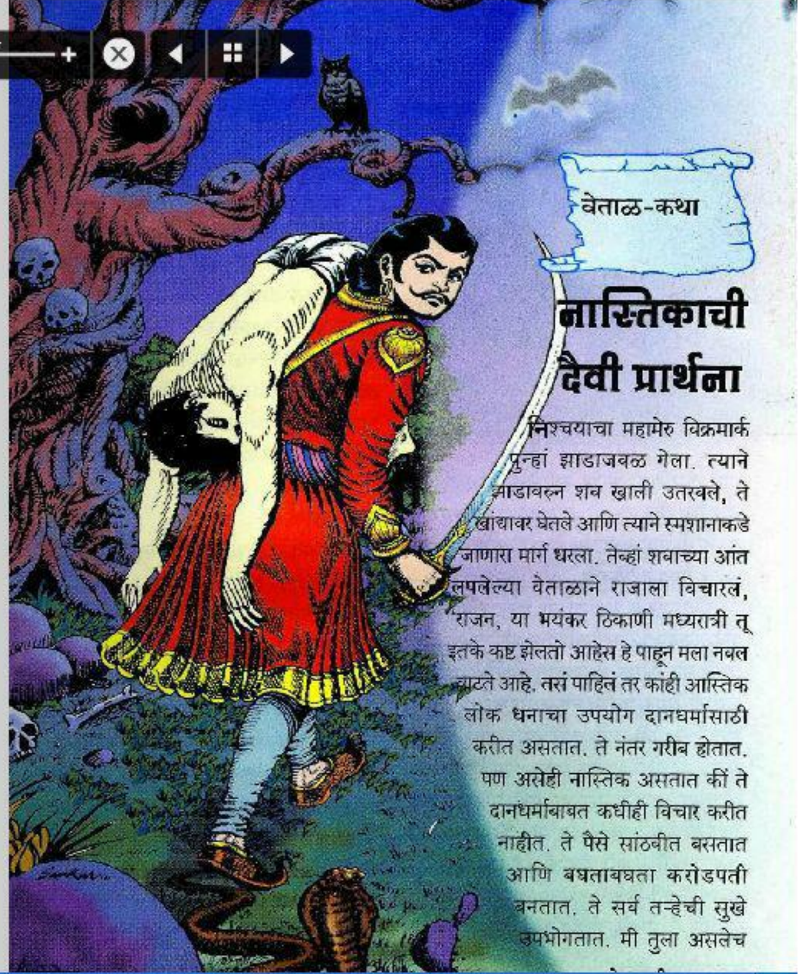
"पण आपल्याअगोदर त्यानेच हालचाल करुन आपल्यालाचा परलोकांत धाडलं तर?" केशवने शंका प्रकट केली.

"तो असं कांहीही करणार नाही. आता तो धन व कीर्तीच्यामागे लागलेला आहे. त्यामुळे त्याचे सांकेतिक ज्ञान सध्यां लुप्त झालेले आहे, नाहीतर आपल्याला दोघांना असे एकत्र मिळून-मिसळून हिंडायला त्याने परवानगी कशी दिली असती?" जयमल्ल म्हणाला.

डोंगरावरुन ब्राम्हदंडी यांच्याकडे बघत होता. तो हंसत सहजपणे म्हणाला, "शिष्य जयमल्ल, येतायेता थोड्या बेलाच्या समिधा वगैरे घेऊन ये. काळभैरव भुकेने व्याकुळ झालेला आहे. उपासकांच्या या आराध्यदैवताला हजार वर्षांतून एकदाच भूक लागते."

(अपूर्ण)

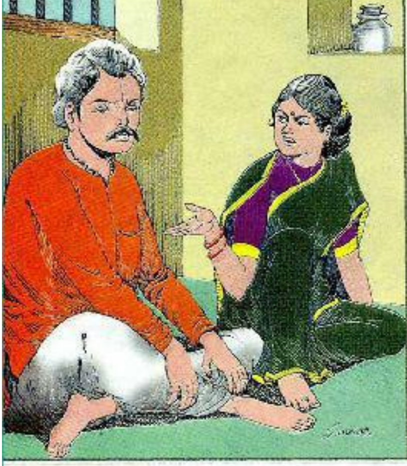

वेताळ-कथा

नास्तिकाची दैवी प्रार्थना

निश्चयाचा महामेरु विक्रमार्क पुन्हां झाडाजवळ गेला. त्याने झाडावरुन शव खाली उतरवले, ते खांद्यावर घेतले आणि त्याने स्मशानाकडे जाणारा मार्ग धरला. तेव्हां शवाच्या आंत लपलेल्या वेताळाने राजाला विचारलं, 'राजन, या भयंकर ठिकाणी मध्यरात्री तू इतके कष्ट झेलतो आहेस हे पाहून मला नवल वाटते आहे. तसं पाहिलं तर कांही आस्तिक लोक धनाचा उपयोग दानधर्मासाठी करीत असतात. ते नंतर गरीब होतात. पण असेही नास्तिक असतात कीं ते दानधर्माबाबत कधीही विचार करीत नाहीत. ते पैसे सांठवीत बसतात आणि बघताबघता करोडपती बनतात. ते सर्व तऱ्हेची सुखे उपभोगतात. मी तुला असलेच

दोघे आस्तिक आणि नास्तिक पितापुत्र होते त्यांचीच गोष्ट सांगतो. थकावट दूर करण्यासाठी तू त्यांची गोष्ट लक्षपूर्वक ऐक." आणि वेताळाने पुढील कथा सांगितली.

भाग्यपुरमधे राहाणाऱ्या धनपालला वाड-वडिलांकडून भरपूर संपत्ती मिळाली. त्याचबरोबर त्याचे मन दयाळू, देवभक्तीत रमणारे असे होते. कुणीही गरजू मनुष्य त्याच्याकडून रिकाम्या हाताने कधीही परत जात नसे. त्याची पत्नी सुरुचि हिचीही परमेश्वरावर श्रद्धा होती, पण देवाच्या नावाने बेसुमार पैसे उधळण्याची आपल्या नवऱ्याची संवय मात्र तिला आवडत नव्हती. ती नेहमी त्याला सांगत असे कीं वाडवडिलांनी दिलेली संपत्ती जपून ती मुलांकडे सोंपवणे हे आपले कर्तव्य आहे. पण धनपालने कधी तिच्या सांगण्याकडे लक्ष दिले नाही.

त्याला श्रीपाल, गोपाल व गुणपाल असे तिघे मुलगे होते. धाकटे दोघे वडिलांच्या आज्ञेत होते. पण थोरला मुलगा मात्र आईच्या शब्दाला जास्त मान देत होता. संपत्तीची जपणूक करण्यासाठी तो लहानपणापासून देवधर्माविरुद्ध होता. त्याखेरीज तो फारच कंजूष होता.

एके दिवशी धनपाल पत्नीला म्हणाला, "अग, पैसा कांही शाश्वत नसतो, तो संतोष देत नाही. मनुष्याला संतोष मिळतो ते तृप्ती असली की! ज्यांच्या मनांत देवभक्ती व दयाळू वृत्ती नसते, त्यांना कधीही संतोष मिळत नाही."

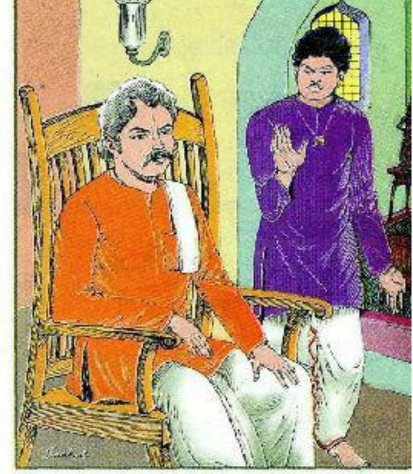
सुरुचिने त्याचे बोलणे खोडून काढीत म्हटले, "जेव्हां जवळ पैसा असतो, तेव्हां त्याचे मोल आपल्याला कधी समजत नाही. पण जेव्हां जवळ पैसा शिल्लक नसतो, तेव्हां नुसता चांगुलपणा उपयोगी येत नाही, साधी कांजीसुद्धां कुणी देत नाही."

मुले वयांत येईपर्यंत धनपालजवळचे सारे धन खर्च झाले. फक्त वीस एकर जमीन तेवढी शिल्लक राहिली. त्याच्या घरखर्चासाठी शेतांतून मिळणारे उत्पन्न कांही पुरेसं नव्हतं. म्हणून त्याने शेताचा एक तुकडा विकावा अशी इच्छा बोलून दाखवली. तेव्हां सुरुचिने पतीला म्हटलं, "आता मुले तरुण झाली आहेत. आपल्या संपत्तीचे चार वाटे करा, त्यांचा वांटा त्यांना देऊन टाका, आणि आपला जो हिस्सा आहे, त्याचं तुम्हाला जे हवं ते करा." तिने कडवटपणे म्हटलं.

धनपालने तिच्या सांगण्यानुसार केलं. त्याने चार भागांत जमिनीच्या वांटण्या केल्या व मुलांना सांगितले, "आपल्यापैकी प्रत्येकजण पांच एकर जमिनीचा मालक आहे. खर्चाच्याबाबतीत ज्यांना माझी पद्धत मान्य आहे त्यांनी माझ्याबरोबर राहावं. ज्यांना माझी पद्धत मान्य नसेल, त्यांनी वेगळे राहावे."

दुसऱ्या व तिसऱ्या मुलाने पित्याबरोबर राहायचा निर्णय घेतला. पण थोरला मुलगा श्रीपाल वेगळा झाला. त्याला शेतीवर विश्वास नव्हता, म्हणून त्याने गांवातच एक लहान व्यापार सुरुं केला. दोन वर्षांतच तो लक्षाधीश बनला. कांही मित्रांनी त्याच्याकडे पैशाची मदत मागितली, पण श्रीपालने त्यांना कांहीही मदत द्यायचे नाकारले. म्हणून ते त्याला कृपण, कंजूष, म्हणूं लागले.

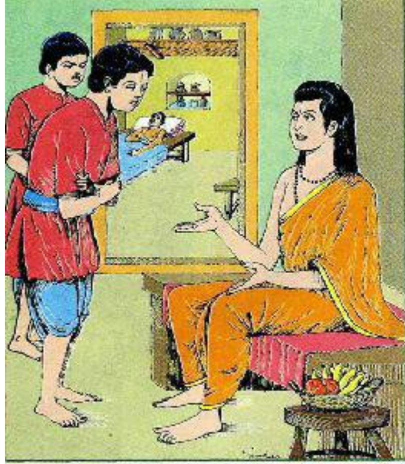
थोड्याच दिवसांत धनपालची जी थोडी जमीन होती, ती त्याने विकली. खायलादेखील पैसे शिल्लक राहिले नाहीत, तेव्हां त्याने दुसऱ्यांकडे मदत मागितली. पण कुणीही मदत केली नाही. त्यावेळी धर्मपालच्या लक्षांत आलं कीं आपल्या कुवतीबाहेर दान देणे चांगले नाही. जेव्हां कुठलाही मार्ग उरला नाही, तेव्हां तो सहपरिवार थोरल्या मुलाकडे जाऊन म्हणाला, "तुझ्यांत जी दूरदृष्टी होती, ती माझ्यांत कधीही नव्हती. मला थोडे पैसे कर्जाऊ दे. तुझे भाऊ व मी मिळून कांहीतरी व्यापार सुरुं करूं आणि आमचे पोट भरत लौकरच तुझी रक्कम परत देऊं." त्यावर श्रीपाल पित्याला म्हणाला, "आत्ता तुमच्या हातांत पैसा शिल्लक राहिला नाही, म्हणून तुम्ही

असं बोलता आहात. पैसे हातांत पडले कीं तुमची दानधर्माची संवय उफाळून येईल. म्हणून तुम्ही सगळेजण माझ्याकडे राहा. तुम्हाला कोणत्याही गोष्टींची कमतरता भासणार नाही. पण माझी एक अट आहे. जोपर्यंत तुम्ही इथे राहाल, तोपर्यंत तुमच्यापैकी कुणीही देवाची पूजा किंवा दानधर्म करायचा नाही."

मुलाची ही सूचना ऐकून धनराज चिडून म्हणाला, "जोपर्यंत मी जिवंत आहे, तोपर्यंत भक्ती, पूजा केल्याशिवाय, मी राहूं शकणार नाही." आणि तो इतरांसह तिथून जरा रागावूनच बाहेर पडला.

श्रीपाल जरी नास्तिक होता तरी त्याने वडिलांचा आदर केला, कुटुंबाचे नीट आदरातिथ्य केले, याबद्दल धनपालला मनांतून समाधान वाटले

होते. पण रोख रक्कम देऊन त्यांना मदत देण्याचे नाकारले, हेही दुःख धनपालला टोंचत होते. हा अपमानास्पद धक्का त्याला सहन झाला नाही, आणि तो आजारी पडला. नीट औषधोपचार करणे शक्य आले नाही, म्हणून धनपालची प्रकृति दिवसेंदिवस खालावत चालली.

अशा परिस्थितीत अंगद नांवाचा एक रामभक्त त्या गांवात आला. तो रामाचे गुणवर्णन सतत करुं लागला, नि गांवकऱ्यांच्या मनांत विश्वास निर्माण झाला. तो ज्या घरी जाईल, तिथें सर्व चांगलेच होत राहाते, अशी त्यांची श्रद्धा बसली.

गोपाल व गुणपालला जेव्हां हे समजलं, तेव्हां त्यांनी अंगदला आपल्या घरी बोलावले. तिथे खाटेवर पडलेल्या धनपालला पाहून अंगद म्हणाला, "तू रामाला दुखवलं आहेस, म्हणून आज तुझी ही दुर्दशा झालेली आहे."

धनपालने दीनवाण्या नजरेने नुसते त्याच्याकडे पाहिले, व म्हटले, "माझा थोरला मुलगा नास्तिक आहे. त्याच्या चुकीची जबाबदारी पिता म्हणून माझीच आहे. यां चुकीचे परिमार्जन मी कसे करुं ते तुम्हीच सांगा."

गुणपालच्या खांद्यावर प्रेमाने थोपटत अंगदने म्हटलं, "तुझ्या थोरल्या मुलाने देवभक्ती जरी कधी केली नसली, तरी त्याने देवाला कधी दूषण दिले नाही. तो कंजूष आहे हे खरं, पण त्यामुळे त्याने कधीही कुपात्री दान केले नाही. म्हणून तुमची सर्वांची पुण्याई त्याच्या पदरी जमा झालेली आहे."

सुरुचि अंगदला म्हणाली, "आपण जसे सांगाल, तसे भविष्यांत आम्ही पालन करुं. पण अगोदर माझ्या पतिराजांची प्रकृति कशी सुधारेल त्याच्यासाठी उपाय सांगावा."

"तुझ्या पतिराजांना बरे होण्यासाठी हीरकभस्म सेवन करावे लागेल. पण ते तयार करण्यासाठी एक लाख रुपयांचे हिरे आणायला लागतील." अंगदने सांगितलं.

त्याचे शब्द ऐकून सुरुचि, गोपाल, गुणपाल स्तंभित झाले. आहे त्या परिस्थितींत एक लाख रुपये कुठून आणायचे? त्यांचे मन ओळखून अंगदने सुचवलं, "पैसे जमा करणे शक्य नसेल तर दुसरा एक उपायदेखील आहे. तुमच्यापैकी कुणीही एकजण धनपालच्या प्रकृतिला आराम मिळावा म्हणून एक संपूर्ण रात्रभर रामाच्या मंदिरात मनःपूर्वक प्रार्थना करायची. त्यांची प्रकृति नक्की सुधारेल, प्रार्थना करणारे घरांतले असोत किंवा गांवकऱ्यांपैकी कुणीही असला तरी चालेल. पण रात्रभर जागून मनोभावे प्रार्थना मात्र केली पाहिजे."

गोपाल, गुणपाल यांनी त्या रात्रीं राममंदिरात जाऊन, वेगवेगळ्या ठिकाणी बसून पित्याच्या स्वास्थ्यासाठी प्रार्थना केली. दुसऱ्या रात्री सुरुचिने जाऊन रात्रभर प्रार्थना केली. पण त्याचा कांहीही परिणाम दिसला नाही. गांवकऱ्यांपैकी कित्येक लोकांनीही प्रार्थना केली. पण धनपालच्या प्रकृतिमधे काडीमात्र सुधारणा झाली नाही.

अशा स्थितींत श्रीपाल अंगदला भेटला व म्हणाला, "माझ्या वडिलांबद्दल मला खूप प्रेम व आदर आहे. मी तुम्हाला लाख रुपये देतो. तुम्ही हीरकभस्म तयार करा आणि त्यांना बरे करा."

अंगदने हंसून उत्तर दिले, "तू कृपण आहेस. ही रक्कम जर मनःपूर्वक देणार असलास तरच माझे हीरकभस्म प्रभावी ठरेल. त्यासाठी तुला रात्रभर रामाच्या मंदिरात राहावं लागेल. परमेश्वराविषयी संपूर्ण श्रद्धा ठेवून प्रार्थना करावी लागेल, तरच तुझे वडील ठीक होण्याची शक्यता आहे."

श्रीपालने या प्रस्तावाला होकार दिला. पण गांवकऱ्यांनी त्याला मंदिरात येण्यासाठी मज्जाव केला. त्यांनी एका नास्तिकाला मंदिरात येऊं दिले नाही. रात्र झाली. तेव्हां त्यांनी मंदिराचे दरवाजेही बंद केले.

श्रीपाल मंदिरासमोर उभा राहून प्रार्थना करायला लागला. तो देवाला म्हणाला, "हे राम, असं म्हणतात कीं पित्याची आज्ञा पालन करण्यासाठी तू वनांत निघून गेलास. जर हे सत्य असेल तर माझ्या पित्याच्या प्रकृतिला आराम मिळावा

म्हणून मला तुझ्या मंदिरात प्रवेश मिळायला हवा आहे."

दुसऱ्याच क्षणीं मंदिराचे दरवाजे आपोआप उघडले. श्रीपाल मंदिरात गेला आणि श्रीरामाच्या मूर्तीसमोर उभा राहून तो प्रार्थना करुं लागला.

सकाळ झाली तेव्हां धनपालला खूपच हुशारी वाटायला लागली व तापही उतरला. साहजिकच, सगळ्यांना आनंद वाटला. श्रीपाल भेटल्यावर धनपालने प्रेमाने त्याला मिठी मारली.

वेताळाने ही गोष्ट सांगून विक्रमार्काला विचारलं, "राजन, परमभक्त धनपालने आपली सारी संपत्ती घालवली, आणि नास्तिक असणारा श्रीपाल लखपती झाला. हे विचित्र वाटत नाही कां? धनपालची पत्नी व तिच्या दोघा मुलांनीही मंदिरात जाऊन प्रार्थना केली होती, पण त्याचा उपयोग झाला नाही. पण एका नास्तिकाने केलेली प्रार्थना सफल झाली. हे तुला विचित्र, अस्वाभाविक वाटत नाही कां? माझ्या या शंकांची उत्तरे माहीत असूनदेखील जर तू गप्प राहिलास तर तुझ्या मस्तकाचे तुकडेतुकडे होतील."

वेताळाची शंका दूर करण्यासाठी विक्रमार्कने उत्तर दिले, "देवभक्ती आणि आर्थिक परिस्थितीचा कांहीही संबंध नसतो. पूर्वजन्मीचे कर्म हे त्याचे कारण असते. धनपालची पत्नी आणि त्याचे दोघे मुलगे यांचे जे हाल होत होते, त्यामुळे त्यांचा देवावरचा विश्वास उडाला. त्याचमुळे, त्यांनी केलेली प्रार्थना निष्फळ ठरली. संकटाच्या काळांत गांवकऱ्यांनी त्यांना मदत केलेली नव्हती. त्याकारणाने त्यांची प्रार्थनाही निष्फळ ठरली. आता राहिली श्रीपालची गोष्ट! पित्याचा खर्चिक स्वभाव पाहून त्याची समजून अशी झाली होती कीं देवभक्ती म्हणजे खर्चाचीच वाट! असा तो नास्तिक बनला. पण त्याचे आपल्या पित्यावर फार प्रेम होते, आदरभाव होता, म्हणूनच तो हीरकभस्म तयार करण्यासाठी अंगदला एक लाख रुपये द्यायला तयार झाला. मन शुद्ध असले कीं आणि सत्कार्य करण्यासाठी माणूस जेव्हां पुढे येतो, तेव्हां त्याची प्रार्थना परमेश्वर अवश्य ऐकतो. श्रीपालच्या बाबतीत अगदी हेच घडले."

राजाचे मौन भंगल्यामुळे वेताळ शवासहित अदृश्य झाला आणि पुन्हां झाडावर जाऊन बसला.

("वसुंधरा" यांच्या रचनेवर आधारित)

पुतळ्याला अभिषेक

फेब्रुवारीच्या दुसऱ्या आठवड्यांत कर्नाटकांतल्या हासन जिल्ह्यांतल्या श्रवणबेळगोळा इथे चारी दिशांच्या मार्गातून असंख्य लोक येणार आहेत. गोमटेश्वर श्रीबाहुबलीच्या पुतळ्यावर ८६वा महामस्तकाभिषेक होणार आहे. हा उत्सव दर बारा वर्षांतून एकदा साजरा होतो. जैनपंथाचे लोक या उत्सवाला आवर्जून उपस्थित राहातात. साऱ्या जगांतून सुमारे तीस लाख भक्त या क्षेत्रांत हजर राहातील असा अंदाज आहे. श्रीबाहुबलीचा पुतळा ५७ फूट (१७.५ मीटर) उंच असून, एकाच दगडांत कोरलेला हा जगांतला सर्वांत मोठा पुतळा आहे.

जैनपंथ हा वर्धमान महावीर याने स्थापन केला. महावीर हा शेवटचा व चोविसावा तीर्थंकर होता. पहिला तीर्थंकर, आदिनाथ ऋषभदेव हा राजा होता. त्याला संन्यास घ्यायची इच्छा झाली. म्हणून त्याने अर्धे राज्य थोरल्या राजपुत्राला, भरतला दिले, व अर्धे राज्य बाहुबली या धाकट्या मुलाला दिले. भरताने स्वतःला चक्रवर्ती म्हणवून घेण्यास सुरवात केली. त्याला बाहुबलीने विरोध केला. त्यांच्या मंत्र्यांनी सामोपचाराची बोलणी केली व युद्ध टळले, पण दोन्ही भावांनी आपसांत लढाई करण्याचे मान्य केले. बाहुबली त्या युद्धांत जरी जिंकला, तरी त्यानेही राज्यत्याग केला व तो वनांत गेला. तिथे त्याने एक वर्षभर अन्नपाणी न घेता तप केले, आणि लौकरच त्याला मोक्षपद मिळाले.

अनेक वर्षांनंतर, दहाव्या शतकांत गंगवंशाच्या राजवटीत दुसऱ्या राचमल राजाचा चामुंडराय हा प्रधान होता. त्याने एकदा आपल्या आईला पौडनपुरा या गांवी नेले. तिथे पूर्वी बाहुबलीचे राज्य होते. या दोघा मायलेकांच्या स्वप्नांत तिथली कुष्मांडिनीदेवी आली, आणि तिने त्यांना तिथल्या चंद्रगिरी टेकडीवरुन दक्षिणेकडच्या इंद्रगिरी टेकडीवर बाण सोडायला सांगितले. दुसऱ्याच दिवशी चामुंडरायने आपला सोनेरी बाण इंद्रगिरीच्या रोखाने सोडला, आणि त्याला त्या टेकडीवर बाहुबलीची आकृति कोरलेली दिसली.

त्याने त्या दगडातून एक पुतळा कोरायला सुरवात केली. नंतर ते काम अनेक शिल्पकारांच्या संघाने पूर्ण केले. चामुंडरायने पहिला मस्तकाभिषेक १३ मार्च, ९८१ या दिवशी केला. त्याला 'गोमटा' म्हणजे देखणा असे म्हणत. म्हणून गोमट्याचा ईश्वर असा तो पुतळा गोमटेश्वर म्हणून ओळखला जाऊं लागला.

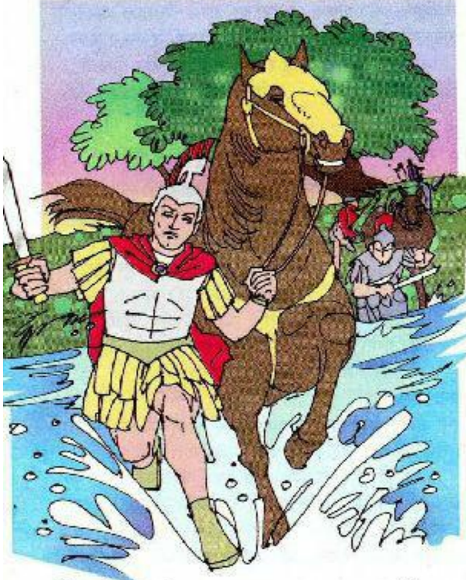
या पुतळ्याला भारतातल्या सर्व नद्या व सरोवरांच्या पाण्याने, तसेच शहाळ्याचे पाणी, उसाचा रस, मध, दूध, हळद, चंदनाचे गंध, फुले व रत्ने, यांनी अभिषेक केला जातो.

थोरांच्या गोष्टी (२)

पराजयांत विजय

इ.पू. ३२६ हे वर्ष भारताच्या इतिहासांतले एक महत्वाचे पान आहे. ग्रीसमधल्या मॅसेडॉनचा धाडसी व महत्वाकांक्षी तरुण अलेक्झांडर, त्याला पराक्रमी अलेक्झांडर म्हणत (इ.पू.३५६-३२३), त्याने भारतावर स्वारी केली. त्याला भारताच्या सीमेवरुनच परत जावे लागले असते; पण तक्षिलाचा अंभी राजा ह्याने अलेक्झांडरचे एखाद्या लाडक्या पाहुण्यासारखे स्वागत केले. अंभी कांही मोठा दिलदार किंवा आतिथ्यशील नव्हता, पण शेजारच्या पुरुराजाचा पराभव व्हावा अशी त्याची तीव्र इच्छा होती. कारण झेलमच्या कांठावरचे पुरुचे राज्य सुखसमृद्धीने नांदत होते.

दुष्ट व अविचारी अंभीने इतर कांही राजांनाही निमंत्रण केले आणि त्यांच्यासह आक्रमण करणाऱ्या अलेक्झांडरचे स्वागत केले. इतर लहान राज्यांचे ते राजेही अंभीच्या निमंत्रणाला मान देऊन आले, पण शूर व स्वाभिमानी पुरु मात्र त्याला अपवाद ठरला.

त्या काळीं राजेमहाराजे हे लढाईमधे हत्तींचा वापर करीत. या महाकाय व शिकवलेल्या हत्तींशी सामना कसा द्यायचा, हे कांही ग्रीक लोकांना ठाऊक नव्हते. पण अंभीने त्यांना हत्तींच्यापुढे कोणती अस्त्रे वापरायची, आपला बचाव कसा करायचा, किंवा त्यांना पळवून कसे लावायचे, या सर्व युद्धांतल्या गुप्त गोष्टी शिकवल्या.

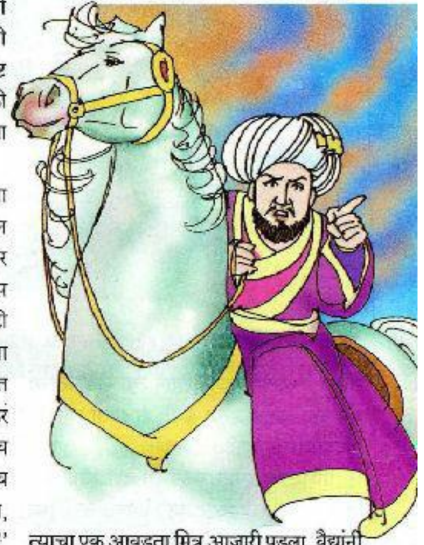
त्यानंतर अलेक्झांडरने झेलमकडे आपला मोर्चा वळवला व त्याचे सैन्य नदीकांठावर आले. नदी ओलांडण्यासाठी

सैनिक नावेतून पुढे गेले कीं पुरुराजाचे सैनिक त्यांच्यावर बाण सोडीत. खळाळत्या प्रवाहांतून सैन्य पुढे जाऊं शकत नव्हते; तरीसुद्धां अलेक्झांडरने दीर्घकाळ थांबल्यानंतर नदी ओलांडण्याचे नाटक केले. त्यांत त्याचे बरेच सैनिक मारले गेले. पण तो एक पवित्रा होता. नदीच्या कांठावरुन जरा पुढे कांही अंतरावर पाणी जास्त खोल नव्हते. ती जागा अंभीने पाहिली होती. पुरुराजा समोरुन येणाऱ्या नावा नष्ट करण्यांत गुंतला होता, त्याच वेळेला शत्रूची मोठी सेना दुसऱ्या ठिकाणी नदी पोहूनच ओलांडण्याच्या प्रयत्नांत होती.

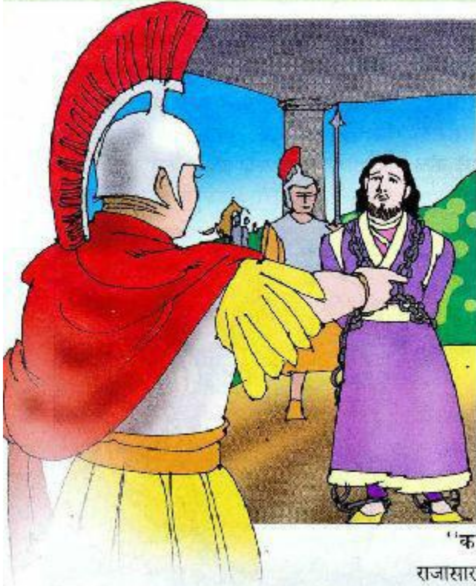
उंचनिंच व धडाडीचा पुरुराजा आपल्या सेनेच नेतृत्व करीत होता, दिवसभर रणकंदन चालूं होते. पण अलेक्झांडरला अंभी व इतर राजांची सेनाही मदत करीत होती. पुरुचे वीस हजारापेक्षां जास्त सैनिक मारले गेले. आणि शेवटी मावळत्या सूर्यासमोर एकटा पुरुराजा त्याला पकडायला येणाऱ्या सैनिकांशी घोड्यावरुन लढत देत होता. त्याचे धैर्य व निष्ठा पाहून अलेक्झांडर चकित झाला. त्याने अंभीला पुरुकडे पाठवले व शरण येण्यास सांगितले. अंभी चांचरतच पुरुजवळ गेला. पुरु त्याच्यावर जोराने ओरडला, "अरे विश्वासघातकी भेकडा, चालता हो इथून!" आणि अंभी मागच्यामागे परत फिरला.

पुरु गंभीररीत्या जखमी झाला होता. त्याच्या शरीरावरुन व कपाळावर नऊ जागांतून रक्ताचे ओघळ वहात होते. तरीही त्याच्या चेहऱ्यावर हतबल झाल्याच्या खुणा नव्हत्या.

अलेक्झांडरच्या सेनाधिकाऱ्यांनी पुरुला घेरले व त्यांच्या राजाकडे नेले. या दुर्दैवी राजाला पाहून अलेक्झांडरला हंसू येईल व तो स्वतःच पुरुच्या शिरच्छेद करील असा त्यांचा अंदाज होता. कारण अलेक्झांडरने आपल्या शत्रूंवर कधीच दयामाया दाखवली नव्हती. तो अत्यंत निर्दय होता. एकदा

त्याचा एक आवडता मित्र आजारी पडला. वैद्यांनी त्याला थंडगार मद्य प्यायचे नाही आणि मांसाहारावर ताव मारायचा नाही असे पथ्य सांगितले. पण त्या रुग्णाने हा सल्ला मानला नाही आणि तो मेला. अलेक्झांडरने सगळ्या वैद्यांनाच ठार मारले! आपल्या मेलेल्या मित्राच्या आत्म्याला

सोबत मिळावी, म्हणून त्याने त्या खेड्यांतल्या सर्व नागरिकांची हत्या केली. ही झाली त्याच्या निर्दयपणाची कांही उदाहरणे!

पर्शियावर स्वारी करुन तो देश जिंकताना त्याने अनेक राजामहाराजांना नमवले होते. पण पुरुसारखा निर्भय नि बाणेदार राजा त्याने अद्याप पाहिलेला नव्हता. शक्य असतं तर पुरु त्याच्याशी एकट्याने लढायला तयार झाला असता. अलेक्झांडर आपल्या या महत्वाच्या बंद्याकडे कौतुकाने पाहात राहिला. त्याला माहित होतं कीं अंभीराजाची फितुरी व मदत नसती तर पुरुराजा ही लढाई हारलाच नसता.

"पुरुराज, आता आपली लढाई संपलेली आहे आणि तू असहाय्य आहेस. मी तुझ्याशी कसं वागावं असं तुला वाटतं?" अलेक्झांडरने विचारलं.

"अलेक्झांडर, तू जर खरोखरीचा कर्तव्यदक्ष राज्यकर्ता असलास, तर दुसऱ्या राजाला कसं वागवावं हे तुला ठाऊक असायला हवं!" पुरुराजाने उत्तर दिले.

"खरंच आहे ते! एका राजाला जो सन्मान मिळायला हवा तो तुलाही मिळाला पाहिजे. तुझी आणखी कांही इच्छा आहे?" पुरुच्या उत्तराने प्रभावित झालेल्या त्या शत्रूराजाने विचारले.

"कांहीही इच्छा नाही, कारण जर मला राजासारखाच सन्मान मिळणार असेल, तर मला जे हवं ते त्यांत असेलच." पुरुने स्वाभिमानाने उत्तर दिले. अलेक्झांडरला या उत्तराचे अप्रूप वाटले. त्याने पुरुचे राज्य बळकावले नाही.

पुरुने दाखवलेले असामान्य धैर्य, संयम, आणि राजपदाचा मान राखण्याची वृत्ती पाहून अलेक्झांडर भारावून गेला होता. निधडेपणा आणि असे उत्तमोत्तम गुण असणारा माणूस शत्रूवर देखील प्रभाव पाडूं शकतो.

एकमेकांचा दिलदारपणा पाहून अलेक्झांडर व पुरु प्रसन्न होते. पण अंभी मात्र निराश झाला.

(एम्.डी.)

चांदोबा प्रश्नावली - १

बरोबर उत्तर देणाऱ्यांपैकी एकाला रु.२५०/- दिले जातील.

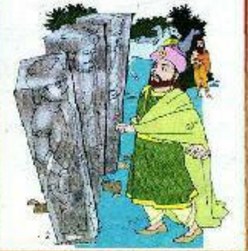
**अचूक उत्तरे देणाऱ्यांची संख्या एकापेक्षां जास्त असेल तर बक्षिसासाठी सोडत काढण्यांत येईल व पांच विजेत्यांना समान रक्कम वाटून दिली जाईल.*

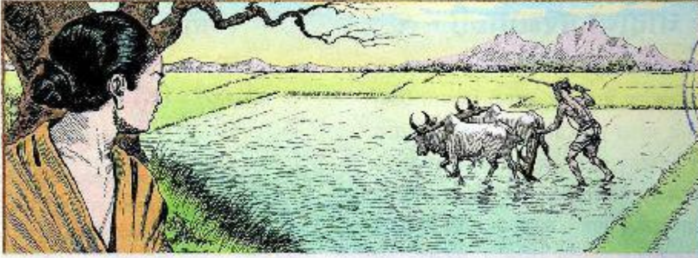
या अंकापासून एक आकर्षक प्रश्नावली वाचकांना देण्याचा आम्ही निश्चय केला आहे. या प्रश्नावलीमधले सारे प्रश्न जानेवारी ते डिसेंबर २००५ या दरम्यान प्रकाशित झालेल्या चांदोबाच्या अंकांतल्या गोष्टीवर आधारलेले आहेत. तुम्ही या गोष्टी वाचल्या असतील व लक्षांत असतील, तर तुम्ही या प्रश्नांची उत्तरे लगेच देऊं शकाल. लक्षांत नसतील तर बारा महिन्यांचे अंक समोर ठेवा आणि पहा. तुम्हालाही असे करण्यांत गंमत वाटेल.

त्यासाठी १. उत्तरे लिहा. २. तुमचे नांव व वय (फक्त १६ वर्षांखालील वाचकांसाठीच); पिनकोडसहित संपूर्ण पत्ता लिहावा. ३. वर्गणीदार असलात तर तो क्रमांक लिहावा. ४. पाकिटावर चांदोबा-प्रश्नावली-१ असे लिहा व आमच्या पत्त्यावर पाठवा. ५. फेब्रुवारीअखेरपर्यंत आपली प्रवेशिका आम्हाला मिळाली पाहिजे. ६. एप्रिलच्या अंकात निकाल जाहीर केला जाईल.

१. जागतिक वारसा ठरलेले आपल्या देशांतले कोणते प्रसिद्ध रेल्वे स्टेशन आहे?
२. "घुबडाला अंधार फार आवडतो. आळस आणि अज्ञानाने भरलेले जीवन तू जगतो आहेस. तू अंधार नव्हे, घोर अंधार आहेस. म्हणूनच घुबडाने तुझा आसरा घेतला." हे वाक्य कोणत्या कथेमधे आहे?
३. ३५० वर्षांपूर्वी आपल्या देशांतले एक सुप्रसिद्ध स्मारक बांधले गेले. ते कोणते आहे?
४. जूडो, कराटे, कुंगफूने युद्धकलेच्या हावभावांना पुष्टि दिली. अशीच एक केरळ प्रांतातली युद्धकला आहे! ती कोणती आहे?
५. ज्या घरांत राहातात, त्याला आपले घर मानणे, ज्या लोकांच्यामधे राहातात, त्यांना आपले मानून आत्मीयतेच्या भावनेने त्यांच्यासाठी परिश्रम करणाऱ्यांना नेहमी चांगलेच फळ मिळते - हे सत्य सांगणारी एक सुंदर गोष्ट आहे. त्या गोष्टीचे शीर्षक सांगू शकाल?

६. हे चित्र कोणत्या कथेतले आहे?

याचना

ब्रह्मदत्त काशी येथे राज्य करीत असताना बोधिसत्वांनी गांवातल्या विजयगुप्त नांवाच्या एका ब्राह्मण कुटुंबात जन्म घेतला. त्यांचे वडील खूप गरीब होते. ते आपल्या एक एकर जमिनीत शेतीभाती करून कशीबशी उपजीविका चालवीत असत.

विजयगुप्त जेव्हां मोठा झाला. तेव्हां त्याने आपल्या आईवडिलांना सुखी ठेवण्याचे ठरविले. त्याने कोणत्याही परिस्थितीत शिक्षण संपादन करून राजदरबारात नोकरी मिळवायचा निश्चय केला. त्या परिस्थितीतसुद्धां तो आपल्या! वडिलांना शेतात मदत करी. परंतु एक एकर जमिनीत कितीसे धान्य मिळणार? हा सर्व विचार करून विजयगुप्त आपल्या वडिलांना म्हणाला - "बाबा, मी तक्षशिला येथे जाऊन कांही विद्या संपादन करावी म्हणतो." वडिलांनी त्याला परवानगी दिली.

विजयगुप्त तक्षशिला येथे जाऊन पोहोचला. तेथे एका गुरूची सेवा-सुश्रूषा करून त्याने विद्या संपादन केली व आपल्या गांवी परत आला. तेव्हां त्याचे वडील दोन बैलांना घेऊन सकाळपासून संध्याकाळपर्यंत शेतांत राबत असलेले त्याला दिसले. ते पाहून विजयगुप्तने विचार केला की आता एक क्षणभरसुद्धां वेळ वाया न जाऊ देता दुसऱ्या दिवशीच तो काशीला निघाला व तिथे त्याने राजदरबारांत नोकरी मिळविली.

त्यानंतर थोड्या दिवसांनी विजयगुप्तच्या वडिलांच्या दोन बैलांपैकी एक बैल मेला. कित्येक वर्षे तो बैल त्यांच्या कुटुंबाची सेवा करीत आला होता.

त्यामुळे विजयगुप्तच्या वडिलांना आपला एक हातच तुटला असे वाटले. त्या परिस्थितीत त्यांनी विचार केला की मुलगा राजदरबारात नोकरी करीत आहे. राजाला सांगून तो आपल्याला एक बैल देववील. ते काशीला गेले व आपल्या मुलाला भेटले.

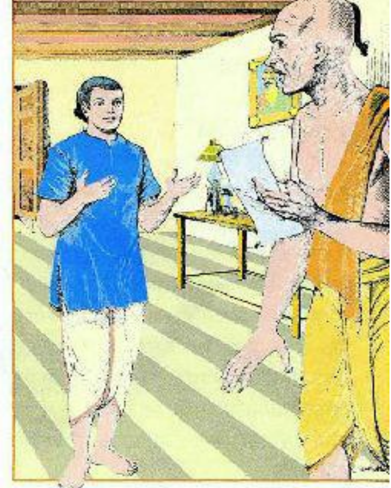
सर्व गोष्टी ऐकून घेऊन विजयगुप्त आपल्या वडिलांना म्हणाला - "बाबा, तुम्ही व आई आता म्हातारे झाला आहात, कशाला त्रास करून घेता? तुम्ही दोघे माझ्याजवळ येऊन रहा व आराम करून आपले दिवस घालवा.

परंतु त्यांच्या वडिलांना ते मान्य झाले नाही. ते हट्ट करून म्हणाले - "मला जन्मभूमी सोडून जाणे पसंत नाही. माझे मरण आपल्या जन्मभूमीतच झाले पाहिजे. तू एक बैल मिळवून देऊ शकलास तर शेतीभाती करून मी माझे आयुष्य मजेत घालवू शकेन. तेथे मला जे स्वास्थ्य मिळते, ते इथे मिळू शकणार नाही!"

विजयगुप्त कांही दिवसापूर्वीच राजदरबारांत नोकरीला लागला होता. तेव्हां त्याच्याकडे बैल खरेदी करण्याइतके धन नव्हते. त्याचबरोबर राजाकडे मागणेसुद्धां बरोबर दिसणार नव्हते. कारण राजाला मनांतून वाटेल की नुकताच कांही दिवसापूर्वीच हा नोकरीला लागला आहे आणि लगेच आपल्यासमोर हात पसरून मागतो आहे."

हा विचार करून विजयगुप्त आपल्या वडिलांना म्हणाला - "बाबा, जर का मी राजाकडे एक बैल मागितला तर ते "तुला बैल कशाला पाहिजे?" असे विचारतील आणि दुसरे मी राजदरबारात नोकरी करणारा, राजाकडे मागणे चांगले दिसणार नाही. तेव्हां आपणच जाऊन त्यांना विनंती करा की आपल्याला एक बैल त्यांनी द्यावा. माझी खात्री आहे की ते आपल्याला एक बैल देतील."

परंतु विजयगुप्तच्या वडिलांना ती गोष्ट कांही आवडली नाही. तो आपल्या मुलाला अधिकार-

वाणीने म्हणाला, "मुला, मी एक शेतकरी आहे, नांगर सोडून दूसरे काही मला माहित नाही. कुठे राजा? आणि कुठला दरबार? आणि कुठे मी? दरबारांत माझ्या तोंडून शब्द बाहेर पडणार नाहीत. राजाबरोबर कशा तऱ्हेने बोलावे, कशा तऱ्हेने वागावे, हे सर्व मला माहीत नाही. तेव्हां तूच माझे काम कसे तरी करून दे."

"तर मग मी एक उपाय सांगतो. मी एक श्लोक लिहून देतो तो एकदोन दिवसांत पाठ करून राजदरबारांत जाऊन आपण तो राजाला ऐकवा. तेव्हां तुमचे काम नक्की होईल! असे सांगून विजयगुप्ताने आपल्या वडिलांच्यात धैर्य आणले. त्यानंतर त्याने श्लोक लिहून देऊन तो आपल्या वडिलांच्याकडून पाठ करवून घेतला.

द्वे में गोणा, महाराज,
येहि खेत्तं कसामसे;
तेंसु ऐको मतोदेव,
दुतियं देहि खत्तिय ।।

याचा अर्थ असा आहे - "महाराज माझ्या-जवळ दोन बैल होते. त्यांच्या मदतीने मी माझी शेतीची कामे चालवीत होतो. प्रभो, त्यातील एक बैल मेला. तेव्हां महाराज, मला दुसरा बैल द्यावा."

म्हाताऱ्या बापाने मोठ्या कष्टाने तो श्लोक पाठ केला. एके दिवशी विजयगुप्त आपल्या वडिलांना घेऊन राजदरबारात आला. आपल्या मुलाने सांगितल्याप्रमाणे म्हाताऱ्याने राजा व मंत्र्यांना नमस्कार केला व हात जोडून विनयपूर्वक उभा राहिला.

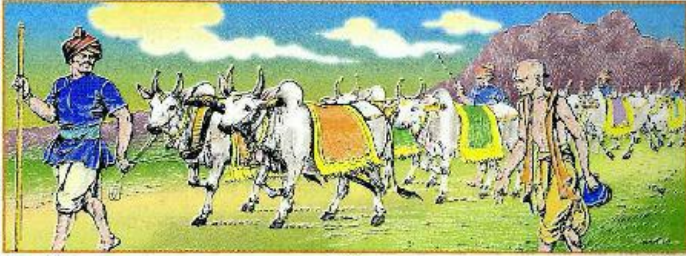
"तू कोण आहेस? काय पाहिजे आहे?" राजाने विचारले. म्हाताऱ्याने ताबडतोब पाठ केलेला श्लोक म्हणून दाखविला. परंतु घाबरल्यामुळे त्या श्लोकात थोडासा फेरबदल झाला.

द्वे में गोणा, महाराज,
येहि खेतं कमामसे;
तेसु एको मतोदेव,
दुतियं गण्ह खत्तिय ।"

हा श्लोक ऐकून सर्व दरबारी लोक हसू लागले. विजयगुप्ताने लाजेने आपली मान खाली घातली कारण त्याच्या वडिलांनी घाबरून जाऊन मला दुसरा बैल देववा, असे सांगण्याऐवजी, सांगितले - "माझ्या दुसऱ्या बैलाला घेऊन टाका."

ह्यावर राजाने हंसून विचारले - "तुम्ही आपल्या बैलाला मला देण्याकरिता कां आपल्या घरातून एवढे दूरवर आलांत?"

"महाराज, पाहिजे तर आपण त्या बैलाला घेऊन टाका, कारण काय, तर त्यामुळे एवढा सारा गोंधळ निर्माण झाला आहे." असे सांगून म्हाताऱ्याने राजाला सर्व गोष्ट ऐकविली. विजय-गुप्तच्या चांगुलपणाची स्तुती करीत राजा खूष झाला. कारण त्याच्या दरबारांत जे लोक होते, ते सर्व लहानसहान गोष्टी घेऊन राजाकडे घेऊन याचना करणारे होते, परंतु विजयगुप्त असा नव्हता. त्याच्यावर खूष होऊन राजाने आठ बैलाच्या जोड्यांना खूप सजवून त्या विजय-गुप्तच्या वडिलांना दान केल्या.

रामायण

विश्वामित्र ऋषीबरोबर राम आणि लक्ष्मण अयोध्येहून निघाले. ते सरयू नदीच्या दक्षिणे-कडील कांठावर येऊन पोंचले.

विश्वामित्र ऋषींनी मोठ्या प्रेमाने रामाच्या पाठीवर हात फिरवला आणि ते म्हणाले -

"बाळ! जाऊन आचमन करून ये. मी तुला बल व अतिबल नांवाच्या दोन शक्ति देणार आहे. या दोन शक्तींचा लाभ झाला तर तुला कधीं थकवा वाटणार नाहीं, व तूं कधीं आजारी पडणार नाहींस. तुझे रूप सदैव असेच राहील. तू या मंत्राचा जप करीत राहिलास तर कुणीही तुझ्याहून अधिक बुद्धिमान, चतुर किंवा सुंदर होणार नाही. तुला भूक व तहान यांची बाधा होणार नाही. तुझी कीर्ति जगभर होईल व तुला प्रत्येक कामांत यश मिळेल."

विश्वामित्र मुनींची आज्ञा होतांच रामाने हातपाय धुऊन संध्या केली व तो विश्वामित्र मुनींजवळ येऊन बसला.

त्यांनी त्याला बल व अतिबल या दोन शक्तींचा विधिवत मंत्र दिला. तीन प्रहर उलटून गेल्यामुळे त्या दिवशीं सर्वांनी सरयू नदीतीरावरच ती रात्र काढण्याचे ठरविले.

पहाटे विश्वामित्र मुनींनी दोघा राजकुमारांस जागे केले. ते स्नान-संध्यादि आटोपून विश्वामित्र ऋषींबरोबर पुढे निघाले व सरयू आणि गंगा या दोन्ही नद्यांच्या संगमस्थानी येऊन पोंचले. असे सांगतात कीं, त्या जागी शंकराने आश्रम स्थापन केला होता. तेथे तो तप करीत असे.

याच जागी कामदेवानें शंकराचा तपोभंग

केला व शंकराने आपला तिसरा डोळा उघडल्या-बरोबर कामदेव भस्म होऊन गेला. तेव्हांपासून त्या आश्रमांत शंकराचे शिष्यमुनि राहूं लागले. कामदेवाचे अंग म्हणजे शरीर ज्या जागी भस्म झाले, त्या जागेची आठवण म्हणून त्या जागेला अंगदेश हें नांव पडलें.

विश्वामित्र ऋषींनी तो जुना इतिहास रामलक्ष्मणांना सांगितला. त्यांनी ती रात्र तेथेच विश्रांति घेण्याचे ठरविले.

दुसऱ्या दिवशी एका तरीत बसून ते गंगापार गेले. गंगापार एक दाट रान होते. तेथे ननुष्यवस्ती नव्हती. निरनिराळा श्वापदे [illegible] दिसत होती व त्यांचे भयंकर आवाज ऐकू येत होते. झाडी तर इतकी दाट होती कीं, दिवसादेखील रात्रीसारखा काळोख वाटे.

ते वन पाहून रामाला खूपच आश्चर्य वाटले. त्याने नवलाने विश्वामित्र मुनींना विचारले - "मुनिवर! या वनाचे नांव काय?"

विश्वामित्र मुनीनीं त्या वनाची गोष्ट दोघांना सविस्तर सांगितली.

"त्या प्रांतांत एका काळी मलदमू व करूशमू नांवाचे दोन देश होते. दोन्ही देश धनधान्यपूर्ण व समृद्ध होते. परंतु आता ताटका नांवाची एक यक्षिणी व तिचा मुलगा मारीच हे या दोन्ही देशांचा नाश करीत आहेत. त्यांच्या भीतीने कोणी या देशाकडे फिरकत देखील नाही. ताटका एक साधारण स्त्री नसून तिच्या अंगांत सहस्त्र हत्तींचे बळ आहे. म्हणून हे समृद्ध देश आज ओसाड पडलेले आहेत."

तें ऐकून रामाने विश्वामित्रांना विचारले, "मुनिवर! असे सांगतात कीं, यक्ष जातीच्या लोकांच्या अंगात बळ फार कमी असते. मग या ताटकेच्या अंगांत इतके बळ कोठून आले, व ती इतकी भयंकर कशी काय झाली?"

त्यावर विश्वामित्र ऋषींनीं ताटकेची गोष्ट रामलक्ष्मणांना सांगितली.

"सुकेतु नांवाचा एक यक्ष होता. त्याने पुत्र-प्राप्तीसाठीं तपश्चर्या केली. ब्रह्मदेव प्रसन्न झाला. तेव्हां सुकेतूने पुत्रप्राप्तीसाठी तपश्चर्या करीत आहे असें सांगितले. ब्रह्मदेवाने त्याला पुत्रप्राप्तीचा वर दिला नाही. पण एका कन्येचा वर दिला व असेहि सांगितले की, जरी मुलगी असती तरी तिच्या अंगांत सहस्त्र हत्तींचे बळ येईल."

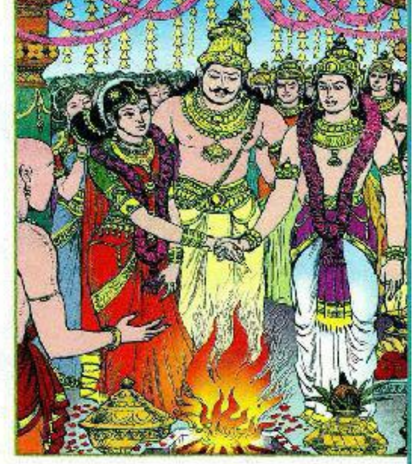
ब्रह्मदेवानें दिलेल्या वराप्रमाणें सुकेतूला कन्या झाली. हळूं हळूं ती मोठी झाली. तिचे अप्रतिम रूपलावण्य पाहून अनेक यक्ष कुमारांनी तिला मागणी घातली.

सुकेतूने सुंद नामक एका तरुण यक्ष कुमाराशी तिचे लग्न लावून दिले. त्यांना मारीच नांवाचा एक मुलगा झाला. तो महापराक्रमी निघाला. तो इंद्राची सुद्धां बरोबरी करूं लागला. परंतु त्याला आपल्या पराक्रमाचा गर्व झाला होता.

एकदा अगस्ती मुनि तपश्चर्या करीत असताना सुंदने विघ्न आणले. म्हणून रागाने अगस्ती मुनींनी त्याचा वध केला. अर्थातच ताटका व मारीच दोघांना अत्यंत राग आला व ते अगस्ती ऋषींना खायला धांवले. तेव्हां अगस्ती ऋषींनीं त्यांना शाप दिला कीं, "दोघे राक्षस व्हा!"

त्याप्रमाणे मारीच राक्षस झाला व त्याची आई ताटका पण एक राक्षसीण झाली. तिचे सर्व सौंदर्य हरपले, ती कुरूप झाली व एक भयंकर रूप धारण करून ती नरहत्या करूं लागली.

ताटका अगस्ती मुनींच्या वाटेला जाऊं शकली नाहीं. परंतु तिने सर्व प्रदेश उध्वस्त करून टाकला. आजपावेतो तिच्या भीतीने या देशांत पाऊल टाकायलादेखील कुणी धजत नाही. रामा! तू तिचा वध करून या प्रदेशाचा उद्धार कर. ती स्त्री असली तरी इतकी दुष्ट आहे, कीं तिचा वध केल्याने तुला मुळीच पाप लागणार नाही."

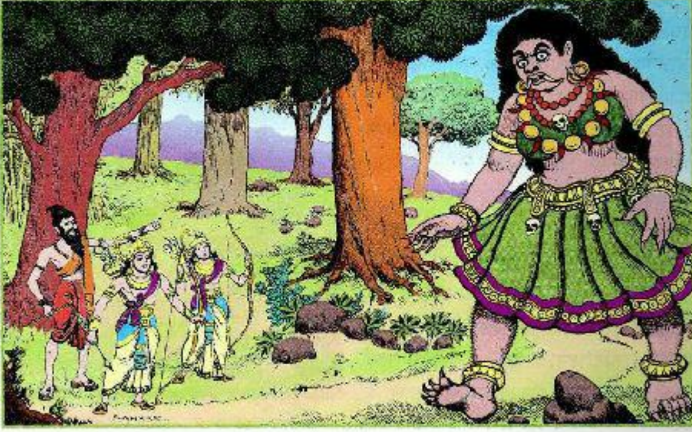
त्यावर राम हात जोडून नम्रपणे म्हणाला, "मुनिवर! आमच्या वडिलांची आम्हाला अशी आज्ञा आहे की, आपल्या आज्ञेबाहेर आम्ही कांही करूं नये. आपल्या आज्ञेप्रमाणे मी ताटकेचा वध करावयास तयार आहे."

असें सांगून रामाने धनुष्यावर दोरी चढवून ती एकदांच ओढली.

धनुष्याच्या दोरीचा टणत्कार ऐकून ताटका व रानांतील प्राणी हा आवाज कोठून येत आहे, ते पाहूं लागले.

आवाजाच्या दिशेने ताटका धांवत धांवत, विश्वामित्र मुनींबरोबर राम लक्ष्मण जिथे उभे होते तिथे आली.

तिला पाहून राम लक्ष्मणाला हळूं आवाजांत म्हणाला - "लक्ष्मणा! पाहिलेस हिचे अक्राळ-

विक्राळ रूप! शूरवीर देखील हिला पाहून भिऊन पळून जातील. तरी पण तिचा वध करावेसे मला वाटत नाही. ती स्त्री आहे. तिचे नाक व कान कापून तिला कुरूप करून सोडून द्यावे.''

रामाचे ते शब्द तिच्या कानावर पडतांच ती रागाने राम लक्ष्मणांना धरण्यासाठी पुढे आली. रामाने तिचे दोन्ही हात छाटून टाकले. लक्ष्मणाने तिचे नाक व कान कापून टाकले. पण ती मायावी राक्षसीण राक्षसी हास्य करीत पुढे येऊं लागली. हात, नाक व कान पुन्हां तिच्या अंगाला जाऊन चिकटले.

तेव्हां विश्वामित्र मुनि म्हणाले - ''रामा! अरे ही राक्षसीण! हिच्यावर दया दाखविल्याने काम भागणार नाही. ती जिवंत राहिली तर काय काय उपद्रव करील कोणास ठाऊक? म्हणून संध्या-काळच्या आंत तिचा वध कर. सकाळी व संध्याकाळी या राक्षसांचे बळ वाढते हे तुला माहीतच असेल.''

तें ऐकून रामाने एक शक्ति सोडली. ती तिच्या छातींत लागली व ताटका जमिनीवर धडामदिशी आदळली. त्या हबक्याने सारी पृथ्वी हादरली. थोडा वेळ जमिनीवर तडफडून ती गार झाली.

ताटका मेलेली पाहून विश्वामित्र ऋषींनी आनंदाच्या भरांत रामाला शाबासकी दिली आणि ते त्याला म्हणाले,

''रामा! आज तूं ह्या राक्षसिणीचा वध करून सर्व ऋषी व मुनींना खूष केले आहेस. तुझ्या हातूनच राक्षसांचा संहार होईल!''

दुसऱ्या दिवशी सकाळी स्नानसंध्यादि आटोपल्यावर विश्वामित्र ऋषींनी रामाला बोलाविलें व पूर्वेकडे तोंड करून उभे रहावयास सांगितलें. नंतर त्यांनी मंत्र म्हणून रामाला अनेक अस्त्रें दिलीं. ती अस्त्रें रामापुढे हात जोडून उभी राहून विनम्रपणे त्याला व म्हणाली - ''आम्ही आपले दास आहोत! आज्ञा व्हावी!''

तेव्हां रामाने त्यांना स्पर्श करून स्वतःच्या मनांत रहावयास सांगितले.

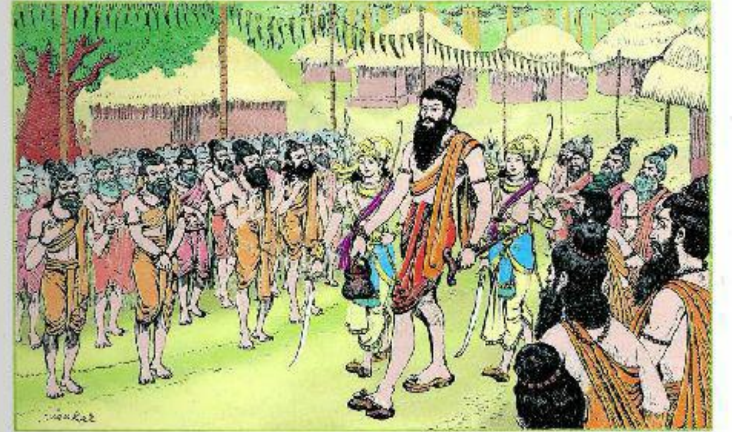
नंतर विश्वामित्र ऋषींनीं रामाला अस्त्रांचा उपसंहार कसा करावयाचा हे देखील शिकविले आणि त्यानंतर तिघे पुढे गेले.

कांही अंतर चालून गेल्यावर एका पर्वताच्या पायथ्याशीं एक सुंदर तपोवन दिसले. ते पाहून रामाने विचारले,

''ह्या तपोवनांत कोणाचा आश्रम होता? हे फार रम्य असे स्थान आहे.''

विश्वामित्र ऋषी त्या आश्रमाची गोष्ट सांगू लागले -

''बली नांवाचा एक पराक्रमी चक्रवर्ती होऊन गेला. त्याने त्रिलोक जिंकून स्वर्गावर स्वारी केली तेव्हां विष्णूने वामनाचे रूप घेऊन अवतार घेतला. बलीनें जो यज्ञ चालविला होता तेथे तो गेला व तीन पावले जमीन मागितली. बली चक्रवर्ती, दानी, व उदार होता. त्याने कबूल केल्यावर वामनाने दोन पावलांत अखिल ब्रह्मांड व्यापून टाकले व तिसरे पाऊल ठेवायला जागा मागितली. ती नव्हती म्हणून बलीराजाने आपले डोके पुढे केले. वामनाने त्यावर आपला पाय ठेवून बलीला पाताळलोकांत पाठविले. तो वामन व त्याचे

वडील कश्यप याच आश्रमांत रहात असत. म्हणूनच मी देखील आपला आश्रम येथेच स्थापन केला.

राक्षस माझ्या यज्ञांत विघ्न घालीत आहेत. म्हणून आता त्यांचा संहार करणे हे तुझे काम आहे.''

त्या आश्रमाचें नांव सिद्धाश्रम होते. रामा-लक्ष्मणाबरोबर विश्वामित्र ऋषींनीं आश्रमांत प्रवेश केल्याबरोबर आश्रमांतले ऋषी त्यांच्या दर्शना-साठी जमा झाले. त्यांनीं विश्वामित्र ऋषींची पाद-पूजा करून रामलक्ष्मणांचा सर्व प्रकारे सत्कार केला.

रामलक्ष्मणांनी कांही वेळ विश्रांति घेतली. नंतर ते विश्वामित्र ऋषींना म्हणाले -

''महामुनि! यज्ञ आरंभ करावा. यज्ञाच्या रक्षणाचा भार आमच्यावर आता आहे!''

दुसऱ्या दिवशी यज्ञ आरंभ झाला. विश्वामित्र ऋषि समाधिस्थ बसले होते. रामलक्ष्मणांनी हात जोडून विचारले-

''मुनिवर! राक्षस केव्हां येतील?''

यज्ञ मंडपांत बसलेले ऋषी त्यांना उत्तरादाखल म्हणाले -

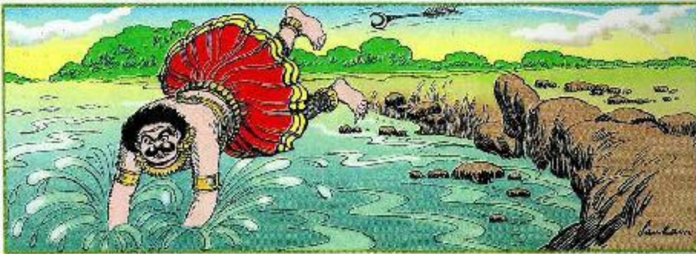
''विश्वामित्र ऋषी समाधिस्थ आहेत. म्हणून ते आता कांहीही बोलणार नाहीत. आजपासून सहा दिवस लागोपाठ राक्षसांच्या हातून यज्ञाचे रक्षण करावे.''

रामलक्ष्मणांनी रात्रंदिवस जागरूक राहून लागोपाठ पांच दिवस यज्ञाचे रक्षण केले. सहावा दिवस उजाडला.

यज्ञ चालूं होता. एकाएकी आकाश गडगडले. सुबाहु, मारीच वगैरे राक्षस आपले सैन्य घेऊन येत असलेले रामाला दिसले. रामाने मारीच राक्षसावर एक अस्त्र सोडल्याबरोबर तो समुद्रांत जाऊन पडला.

नंतर रामानें आग्नेयास्त्र सोडून सुबाहूला ठार केले व वायव्यास्त्र सोडून इतर राक्षसांचा संहार केला.

अशा तऱ्हेने विश्वामित्र ऋषींचा यज्ञ निर्विघ्न-पण पार पडला. त्यांनी रामाच्या शौर्याची स्तुति करून त्याला आशीर्वाद दिला. *(पुढे चालूं)*

अपात्र दान

एका गांवात गंगाराम आणि दुर्गादास हे दोघे धान्याचे व्यापारी होते. कित्येक वर्षांपासून ते दोघेजण समजूतदारपणे धंदा करीत होते. गांवातल्या भावांमधे भांडण झाली तर लोक या दोघांचे उदाहरण देत म्हणत, ''अरे, तुम्ही लोक गंगाराम आणि दुर्गादास यांना पाहून कांहीतरी धडा कां घेत नाही?''

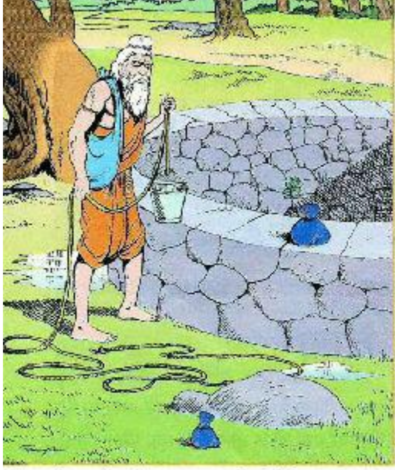
हे दोघे मित्र दरवर्षी संक्रांतिच्या दिवशी आपला फायदा वांटून घेत असत. त्यावेळी गंगाराम आपल्या हिश्यांतून तीनशेपासष्ट रुपये वेगळे काढून ठेवायचा. दुर्गादासने मात्र त्याला कधी विचारले नाही कीं ''बाबा, तू हे पैसे असे पोटळीमधे बांधून कां ठेवतोस? याचं कारण काय? मला कां ते सांगत नाहीस?'' आणि तो गप्प राहिलेला पाहून गंगारामला देखील आश्चर्य वाटे.

दरवर्षीं त्या गांवच्या शीवेवर जत्रा भरत असे. त्यावेळीं त्या जत्रेत जुगार आणि मद्यपानाला ऊत येत असे. जत्रेच्या मैदानापासून थोड्या दूर अंतरावर एक डोंगर होता. वर एक विहीर होती. तिच्या चारी बाजूला उंच उंच झाडे होती. ती जागा प्रवाशांना विसावा घ्यायला आणि शिदोरी खाण्यासाठी फारच सोयीस्कर होती. गंगाराम सर्वांची नजर चुकवून त्या विहिरीपाशी जायचा, आणि तीनशेपासष्ट रुपयांची ती पोटळी विहिरीजवळ टाकून परत यायचा. ते रुपये कोण येऊन घेऊन जात होते हे मात्र त्याला कधीच कळलं नाही.

पण एका वर्षी त्याच्या मनांत आलं, कीं आपलं हे गुप्त दान कुणाच्या हातांत पडतंय ते तरी पाहावं. गंगाराम विहिरीजवळून निघाला आणि परत वळून त्याच जागी आला. कुणीतरी डोक्यावर पंचा पसरून तोंड झांकून, झाडांच्या मागे भराभरा जाताना त्याला दिसला. गंगारामने ठेवलेली रुपयांची पोटळी गायब झाली होती.

त्या पंचाधारी माणसाचा गंगारामने पाठलाग

२५ वर्षांपूर्वीं चांदोबात प्रसिद्ध झालेली गोष्ट

केला. शेवटी त्याला समजले कीं तो माणूस दुसरा कुणी नाही, तर दुर्गादासच होता.

''अरे मित्रा, मला वाटलं होतं कीं माझे रुपये कुणा गरीबाच्या हाती लागतील आणि त्याला मदत होईल. पण हे पैसे तर तुझ्याकडे आले!''

दुर्गादासने हंसून उत्तर दिले, ''मित्रा, जेव्हां तू ही रक्कम फेकलीस, तेव्हां ते रुपये कुणाच्याही हातांत जरी पडले तरी त्याच्याशी तुला काय करायचंय?''

''मी हे पैसे स्वतःहून कां टाकतो, हे जर तुला समजलं ना, तर तू असं बोलणार नाहीस!'' असं म्हणून गंगारामने आपली कथा सांगितली.

''माझ्या लहानपणीच माझे आईबाबा वारले. मी गरीब होतो. लहानपणी मला अनेक तऱ्हेची कामें करावी लागली. एकदा दुष्काळ पडला, आणि गांवकरी गांव सोडून जायला लागले. त्याच वेळी इथे ही जत्रा भरते तशी जत्रा होती. तो संक्रांतिचा दिवस होता. मी चार दिवसांचा उपाशी होतो. मागून कुणीही मला कांहीही दिलं नाही. एका मिठाईच्या दुकानांतून लाडू चोरताना मी पकडला गेलो आणि खूप मार खाल्ला. भुकेने मी कळवळलो होतो आणि हताश होऊन मी मरायचे ठरवले. या विहिरीवरच मी उडी मारायला आलो होतो. तिथे कांठावर चढणार तेवढ्यांत माझ्या पायाला कांहीतरी बोचलं. पाहिलं तर लाल खडा बसवलेली एक सोन्याची आंगठी होती ती! झालं, माझ्या मनांत जगायची तीव्र इच्छा निर्माण झाली. ती अंगठी विकून मी एक दुभती म्हैस विकत घेतली. त्यांतून मिळालेल्या पैशांतून एक बैलगाडी खरेदी केली. त्यानंतर तुझ्याशी परिचय व मैत्री झाली. धान्याच्या व्यापारांत आपण दोघेही यशस्वी झालो. म्हणून ज्या दिवशी ही अंगठी मला मिळाली, त्या संक्रांतिच्या दिवशी ह्याच विहिरीजवळ मी गुप्तपणे तीनशेपासष्ट रुपये ठेवून परत जातो.''

ही कथा ऐकून दुर्गादास त्याला म्हणाला, ''तुझा विचार खूप चांगला आहे रे! पण तुझे पैसे ज्याचया हातांत पडतात, त्याची बुद्धि भ्रष्ट होण्याची शक्यतादेखील आहे. पाहिजे तर आपण प्रत्यक्षच पाहूं या कीं!'' आणि गंगारामबरोबर तो पुन्हां विहिरीजवळ गेला. आणि दोघेही एका झाडावर चढून बसले.

दुर्गादासने एक लहानशी थैली काढून विहिरीलगत फेकली. थोड्या वेळानंतर तिथे एक भगवी वस्त्रें धारण केलेला, पांढऱ्याशुभ्र दाढीचा

एक साधू येऊन पोंचला. त्याने शिदोरीचे गांठोडे विहिरीच्या कांठावर ठेवले. हाततोंड धुवायला म्हणून त्याने तिथली बादली उचलली, आणि त्याला दुर्गादासने फेकलेली थैली दिसली.

साधूचे मन विचलित झाले. आपले पठण बंद करून त्याने चारी दिशांना चोरट्या नजरेने पाहिले. कुणीही आसपास दिसत नव्हते. हे पाहून त्याने ती थैली आपल्या झोळींत टाकली, आणि तो स्वतःशीच मोठ्याने बोलायला लागला, ''इतक्या वर्षानंतर या असल्या भिकार जिण्यांतून सुटका झाली म्हणायची. आता मी लग्न करुन सुखाने नांदेन!'' असं म्हणून शिदोरी खायचे विसरून तो साधू तिथून निघून गेला.

गंगारामच्या तोंडून शब्द आले, ''सर्वसंग-परित्याग करणाऱ्या साधूला ह्या वयांत लग्न करावेसे वाटते आहे!''

दुर्गादासने गंगारामला गप्प बसण्याची खूण केली आणि एक चांदीचा रुपया थैलीतून काढून विहिरीच्या दिशेने फेकला.

थोड्या वेळानंतर दोघे जुगारी एकामेकाला शिव्या देत विहिरीजवळ आले.

''अरे, मी एक दुभती म्हैस विकत घ्यावी म्हणून घरांतून पैसे आणले होते. तुझ्या नादाला लागून ते सगळे रुपये हारलो बघ. हातांत कवडीदेखील शिल्लक राहिली नाही. कोणत्या तोंडाने मी आता घरी परत जाऊं? त्याच्यापेक्षां या विहिरीत उडी मारुन मी जीवच देतो!''

असं म्हणत त्यांच्यापैकी एकजण विहिरीजवळ आला. दुसरा इसम त्याला थांबवण्याचा खूप प्रयत्न करीत होता. तेवढ्यांत पहिल्या इसमाला तिथें पडलेले चांदीचे नाणे दिसले. पटकन ते उचलून तो म्हणाला, ''चांगल्या मुहूर्तावर हा रुपया हातांत

आलाय. कदाचित ह्या मला माझे हारलेले सारे रुपये परत देईल. कुणास ठाऊक?" आणि तो जुगार-खान्याच्या दिशेने धावत सुटला.

"त्यांत माझाही अर्धा हिस्सा आहे बरं कां!" असं दुसरा इसम ओरडत पहिल्याच्या पाठोपाठ जाऊं लागला. गंगाराम दुर्गादासला म्हणाला, "मित्रा, हे रे काय? जुगारांत हा सगळे रुपये हारला होता, पण एक रुपया हातांत मिळाल्याबरोबर हा पुन्हां तिकडेच वळला कीं रे!"

दुर्गादास गप्प होता. थोड्या वेळानंतर तिथे एक लांकूडतोड्या लांकडाची मोळी पाठीवर घेऊन येताना ह्या दोघांना दिसला. दुर्गादासने लहानशी रुपयांची थैली काढून लांकडूतोड्या व विहीर, यांच्यामधोमध फेंकली.

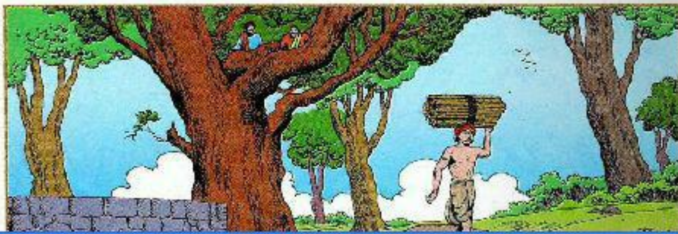
लांकडूतोड्या स्वत:शीच बडबडत चालला होता. "आता मी ही लांकडे केव्हां विकणार, आणि घरी पोचून माझी कांजी केव्हां बनवणार?" त्याने बादलीने पाणी ओढले, पोटभर पाणी पिऊन, हातपाय धुवून तो बाजाराच्या दिशेने गेला.

"अरे, हे काय? रस्त्यांत रुपयांची थैली पडलेली होती, पण त्याचे लक्ष तिकडे गेले नाही, आणि तो पुढे निघूनही गेला." गंगाराम आश्चर्याने उद्‌गारला.

"पाहिलंस, तुझे हे गुप्त दान अपात्र व्यक्तींच्या हाती पडून त्यांचे नुकसान करते आहे. बिनकष्टाचे धन मिळाले, तरी त्याची किंमत समजणारे फार थोडे लोक असतात. उतारवयांतल्या साधूला संसारात शिरायची ओढ लागली. त्या थैलीत दगड आहेत हेही त्याला समजले नाही. त्याचे ध्यान ऐहिक सुखांमागे लागले होते. त्याचप्रमाणे तो एक रुपया बघून तो जुगारी हरखून गेला. खरं तर कष्ट केल्यानंतर माणसाचा स्वभाव सुधारतो. तो अचानक लाभलेल्या धनाची फारशी पर्वा करीत नाही. लांकूडविक्याला आपल्या श्रमांचे फळ मिळावे एवढीच अपेक्षा होती." दुर्गादासने गंगारामला समजावले.

"म्हणजे आजपर्यंत माझे गुप्तदान मातीला मिळाले कीं काय?" गंगारामने विचारले.

"मुळीच नाही. ते धन मी सुरक्षित ठेवलेले आहे. त्या पैशांतून आपल्या दोघांच्या नांवाने आपण एक शाळा बांधायचीय." दुर्गादासने कल्पना मांडली.

शांतिपुरांत नव्या राजाच्या स्वागताची तयारी झाली आहे. सेनापतीने केलेल्या बंडाळीनंतर राजा बेपत्ता होतो. राणी व त्यांचा एक वर्षाचा बालक गुप्त मार्गाने राजवाड्यांतून पळून जातात. बाळाला जयानंद मुनींच्या स्वाधीन करून राणी मरण पावते. जयानंद त्याचे नांव आर्य ठेवतात. लौकरच आर्यला राज्याभिषेक होईल अशी आशा व्यक्त केली जाते आहे.

आर्य

अज्ञात राजकुमाराचे रहस्य

चित्र : गांधी अय्या

